

Slavoljub Gacović

BASMA “ZA ODVAJANJE” SAMRTNIKA OD MRTVIH I ŽIVIH ROĐAKA U VLAHA SEVEROISTOČNE SRBIJE

I

Pregled dosadašnjih važnijih istraživanja i tumačenja u okviru usmenog narodnog pesništva, etnoloških proučavanja i uopšte vlašskog folklora u najširem smislu je oskudan, bilo da se radi o prigodnim ili neprigodnim lirskim pesmama, odnosno o obrednim i baladičnim pesmama mitskog ili kojeg drugog sadržaja, bilo da se radi o basmama, pričama, legendama, pripovetkama, pitalicama, još i više o oblicima tuženja u posmrtnim običajima, o tzv. “zorama” (*zoriŕ*), bilo da se radi o “ispraćajnicama” (*petrecătura*), tj. o pesmama kojima se ispraća pokojnik.

Koliko nam je do sada poznato, na prikupljanju i objavljivanju basmi u Vlahu severoistočne Srbije, radili su Jovan Pejkić i Dušan Drljača (ovde valja posebno naglasiti da su dva stiha basme na rumunskom ispisana neadekvatnom latiničnom ortografijom, i to: *Cum sa prinde salca in apa, asa sa aiba descintelje melje leac*, a da su zatim sve basme date samo u prevodu sa rumunskog na srpski jezik)¹, Slavoljub Gacović², Paun Es Durlić³, kao i drugi autori povremeno neadekvatnom ortografijom⁴, na šta smo detaljnije ukazivali na drugom mestu.⁵

II

Kod Vlahu severoistočne Srbije u kultu mrtvih pored *reči*, odnosno pored *basmi*, u funkciji bajanja bajalica koristi i *pribor* za bajanje (npr. *smilje* i *bosilje*,

---

¹ Јован Пејкић и Душан Дрљача, *Бајање у кључким селима*, “Развитак”, бр. 4-5, Зајечар, 1978, стр. 80-86

² Славољуб Гацовић, *О бајању и врачању у Влаху источне Србије*, “Развитак”, бр. 3, Зајечар, 1986, стр. 88-99

³ Паун Ес Дурлић, *Басме из Горњег Пореча*, “Развитак”, бр. 4-5, Зајечар, 1987, стр. 105-118

⁴ О ортографији којом смо дали класификацију материјала и сам материјал види: Славољуб Гацовић, *Petrecătura (песма за испраћај покојника) у Влаху Унгурјана*, Зајечар, Матична библиотека “Светозар Марковић”, 2000, стр. 31-33.

⁵ С. Гацовић, *Petrecătura (песма за испраћај покојника) у Влаху Унгурјана*, Зајечар, 2000, стр. 24-33.

sočivo, britva, srp, sekira, vuneni konac crvene, plave i bele boje, raonik, iver cera, voda, vino itd.), a mora se znati *vreme* (najčešće *utorak, četvrtak, subota*) i *prostor* (najčešće kraj *samrtnika, pokojnika*, na *grobљу i raskršću*), gde bajalica šapuće svoju basmu. Ta magijska moć upotrebe *reči* stara je koliko i *simboli* (recimo motiv *lestvi, ostrvo morsko*, itd.) koji su zastupljeni u basmama i koji, svakako, imaju svoje mesto u funkciji bajanja.

Magijska praksa sa svim motivima kosmogonijskog mita koje ćemo navesti u basmama podrazumeva reaktualizaciju primordijalnog čina za medijanta koji postaje savremenikom same kosmogonije. Medijant je na taj način magijski prenesen na *početak vremena*, a njegov terapijski cilj je da se *iznova rodi*. I tako, Vlasi veruju da se *život ne može popraviti već samo iznova stvarati simboličkim ponavljanjem kosmogonije, koja je uzor svakog stvaranja* (rum^o. Noi creдем că pоаcе traju la uom nul popravim cu đescîncîi'li nоașcе ama pоаcе c-om puca să-l pefacem jar-cum a fost⁶). Čak i kada im zaprete smrću, Vlasi kažu: *pa ako umrem, nek umrem; tu umirem, tu ničem* (rum^o. Pă dacă mor, lasă să mor, ačii mor ačii rasăr).

Sve basme u kultu mrtvih kod Vlaha⁷ severoistočne Srbije kojima se *baje* samrtniku inicijantu ili pokojniku izvode se ukoliko nema sigurne procene da li su dotičnom dani od sudaja (rum^o. Ursători) dovršeni. Često se veruje da su medijantu mračne sile onostranog sveta (rum^o. Afurisîtu, Bălqasa, Colțata /-u/, Đespîcîta, Dracu, Muma Păduri, Moșu Codrului, Rîsu đin pădure, Spurcatu, Tartariu, Zmiu, Șoîmañi itd.) zaposele dušu i telo i da su poslate od dušmana, Gospoda Boga, Majke Prečiste, Svete Petke (rum^o. Dumîne-Zău /-Đău/, Maîca Prečesta, Sînta Viñerîa) i drugih, uz pomoć vračarki (rum^o. vrăjitoril'i), putem psovki i kletvi (rum^o. înjurături și blăstăme). Ali i moći magijske prakse u bajalice nisu potcenjivali, jer su one jednake, veruju Vlasi, moćima Gospoda Boga, što se može zaključiti iz sledeće priče: *Poșao je nekada davno Gospod Bog po Zemlji jašući konja usred zime i, stigavši na raskršće, vidi vračaru pred kojom u bakraču na tronošcu ključa voda bez vatre. Gospod Bog tada reče: "Stani, vodo, ne ključaj." / Stade voda, zaledi se, na šta mu vračara uzvratî: "Stani, konju, ne idi." / I konj stade, skameni se.* (rum^o. A pl'ecat vr-o dată Dumîne-Zău pe pamînt calare pe cal la mijlocu ierîni și cînd ajuns la vr-o rascruce a vazut vrajitoarîa cu polomiaca de aramă înaince pe scauñel mic în care ferbe apa fără foc. Dumîne-Zău atunča zîca: "Stăi, caldare, nu ferbîa." / Sta caldarîa și-ngeta, da vrajitoarîa âi întorča: "Stăi, calule, nu merğa." / Și sta calu-nțapeña). Druga jedna priča među Vlasima je zanimljiva zato što veruju da

⁶ Sve vlaške tekstove koje sam naveo u ovom radu, a o kojima ne dajem posebne napomene, kazivala mi je moja majka Jovanka P. Gacović (rođ. Čobotović 1936. godine u selu Halovu) u dugim i čestim razgovorima o smrti i onostranom svetu.

⁷ Etnonim *Vlah* i pridev *vlaški* su sinonimi etnonima *Rumun* i prideva *rumunski*, a u srpskom jeziku se koristi za rumunsko stanovništvo na prostoru severoistočne Srbije.

bajalica i njeno bakanje mogu po čoveka biti gori nego što mu sam Bog namenjuje, pa kažu: *Lakše nosi čovek što mu Gospod Bog namenjuje nego li što mu babe napraćuju* (rum^o. Măi ușor aduce uomu pe cap ței dă Dumne-Zău țe căt ței trimet babil'i). Zato su bakanja i vraćanja u Vlaha severoistočne Srbije, pored ostalog, veoma važne komponente koje prate čoveka tokom celog života od rođenja pa do smrti.

III

Sagledavajući celokupan materijal koji imamo na raspolaganju sa prostora severoistočne Srbije, sačinili smo sledeću klasifikaciju stihovnih formi koje se koriste u kultu mrtvih kako bismo u što boljem svetlu ukazali na mesto, ulogu i značaj basmi pomoću kojih se bolesnik, odnosno samrtnik inicijant ili već pokojnik, čisti od nečastivih sila, a zatim uvodi u onostrani svet dok sluša makar i fragmente kosmogonijskog mita kao i fragmente više antičkih mitova.

Materijali pod brojem I 1.0, VI 1.1, VI 2.0 i VI 2.1 su, uz potreban komentar, izlagani na IV-V i VII naučnom skupu etnomedicinara Srbije i već objavljeni u zaječarskim etnomedicinskim zbornicima *Za zdravlje*.⁸

KLASIFIKACIJA MATERIJALA

- I 1.0 *Za odvajanje bolesnog čoveka u krevetu* (Dă dăspărțare dă uom bolnau în pat⁹)
- II 1.0 *'Bakanje' bolesnom čoveku u krevetu* (Mușitură dă uom bolnau în pat)
- II 2.0 *'Bakanje' bolesniku ili pokojniku* (Mușitu cu al bolnau or cu al mort)
- II 3.0 *'Bakanje' pokojniku* (Munčęala la-l mort)
- II 3.1 *'Bakanje' pokojniku* (Munčęala la-l mort)
- III 1.0 *Voda ili vino Gospod-Boga* (Apa or vinu a lu Dumne-Dău)
- III 2.0 *Vino Gospod-Boga* (Vinu a lu Dumne-Dău)
- III 2.1 *Vino Gospod-Boga* (Vinu a lu Dumne-Dău)
- IV 1.0 *Od vampira bolesniku u krevetu* (Dă moroń la-l bolnau în pat)
- V 1.0 *Veliko odbrojavanje* (Numărătura-mare)

⁸ Basma pod brojem I 1.0 obrađena je u radu, Басма “за одвајање” самртника од мртвих и живих рођака у Влаха североисточне Србије, који је прочитан на VII научном скупу етномедицинара Србије и биће објављен у зајечарском зборнику *За здравље* 2001. године, док су басме под бројем VI 1.1, VI 2.0 и VI 2.1 приказане на V научном скупу, а објављене су у раду *Прича Господња*, За здравље : из историје народне медицине и здравствене културе : IV и V научни скуп (Зајечар 1989. и 1997), Зајечар, 1999, стр. 259-270.

⁹ О ортографији којом смо дали класификацију материјала и сâм материјал види: Славољуб Гацовић, *Petrecătura (песма за испраћај покојника) у Влаха Унгурјана*, Зајечар, Матична библиотека “Светозар Марковић”, 2000, стр. 31-33.

- V 1.1 *Veliko odbroјavanje* (Numărătura-mare)
 VI 1.0 *Priča gospodnja* (Povesća a lu Dumńe-Đău)
 VI 1.1 *Priča gospodnja* (Povesća a lu Dumńe-Đău)¹⁰
 VI 1.2 *Priča gospodnja* (Povesća a lu Dumńe-Đău)
 VI 2.0 *Priča gospodnja* (Povesća a lu Dumńe-Đău)
 VI 2.1 *Priča gospodnja* (Povesća a lu Dumńe-Đău)
 VI 3.0 *Priča gospodnja* (Povesća a lu Dumńe-Đău)
 VI 4.0 *Priča gospodnja* (Povesća a lu Dumńe-Đău)

POSTUPCI I ELEMENTI RITUALNE PRAKSE I POJEDINI MOTIVI U BASMI S KOMENTAROM

FOLKLORNA GRAĐA

I 1.0 ZA ODVAJANJE bolesnog čoveka u krevetu (DĂ DĂSPĂRȚARE dă uom bolnau în pat¹¹)

Koliko je dug bolestan čovek na samrti, izmeri se crvenim vunanim koncem. Uzmu se u desnu ruku tri cveta divizme¹² s bosiljkom i smiljem, koje se meće u tikvu, koja je u levoj ruci s nenačetom vodom sa izvora, i tri cerove ili glogove grane. [Obajanu] vodu mu daš da popije, a glog se udara čekićem i rascepa nožem po sredini i razdvaja se na dve polovine, ali ostaje nerasepljen na krajevima, pa se bolesnik provlači kroz glog tri puta. Posle odeš na raskršće pa glog izlomiš, a bosiljak sa smiljem iskidaš, ali ne i divizmu. Crveni konac sav se iskida na četiri dela i baca ka istoku, ka zapadu, ka jugu i ka severu. Ovim bjaњem [samrtnik] se razdvaja od jednomesečica i jednodanaca koji su rođeni u jednom danu s bolesnikom [koji je sada] na samrti, u jednoj nedelji, u jednom mesecu. Jesi li razumeo sada? E, kažeš ovako.

(Sît je uomu al bolnau pe mǫarce dă lung să măsură cu fir ruoșu dă lînă. Să ȧau în mîn-a đirȧptă triȧ fluorȧ marȧ¹³ cu busuȧoc șȧ cu simińic care să pun în troc cu apă nensępută đȧ la fĩntĩnă care ȧe în mîn-a stĩngă șȧ cu triȧ crenze dă

¹⁰ Basme pod broјem VI 1.0 i VI 1.1 vidi u radu *Прича Господња*, За здравље : из историје народне медицине и здравствене културе : IV и V научни скуп у Зајечару 1989. и 1997, Зајечар, 1999, str. 259-270.

¹¹ Basmu nam je kazivala 01.10.1997. godine Jeva Bogdanović (*Jeva Žurȧańe*, rođ. 1933) iz Ranovca, opština Petrovac, oblast Mlava.

¹² Славољуб Гацовић, *Превентивно призивање дуалног теонима неба и земље употребом дивизме у кађењу свадбене трпезе Влаха североисточне Србије*, За здравље : из историје народне медицине и здравствене културе, VI научни скуп на Рајачким пивницама 1999, Зајечар, 2000, str. 275-286.

¹³ U doslovnom prevodu fit. *fluorȧ marȧ* "veliko cveće" predstavlja divizmu.

šeroŋ or dă mašeše¹⁴. Apa io dai s-o bja da mašešu să baće cu šocanu și să taje cu cuțitu pră mijloc și să dăspartă în douo ama uideșce prins și la vîr¹⁵ și la bo-tur¹⁶ dar bolnavu să petreše prîn mașeș dă tri ori. Pră urmă staj întră drumuri, în rascrușe¹⁷, mašešu și busuțocu cu simiñicu îl rupl - ma nu floril'i marl. Firu al roșu tot să rupie în patru părț, la rasarit¹⁸, la zavîrñit¹⁹, la scapatat²⁰ și la namñ-az²¹ Su aăsta dăscîncic să dăsparce dă lunaț și-ndîvaț care-s facuț într-o đî cu al bolnau în pat, într-o stamină, într-o lună. Aî răzumeñit acu? E, đîș așa.).

Soare frațîigare	Sunce brate
Și tu lună soră bună	I ti luno, sestro dobra,
Să fiț marturiie ²² .	Da budete svedoci.
Ca cum să-l dăspărțîm	Kako ćemo da odvojimo
Pr-al bolnau	5 Samrtnika
Dă mumă, dă tată,	Od majke, od oca,
Dă mamă, dă dîedă,	Od babe, od dede,
Dă cejcă, dă matușoŋ, ²³	Od tetki, od tetkica,
Dă vjere, dă vjerișori,	Od bratanaca, od bratanica
Dă striñ, dă veșîñ.	10 Od tuđinaca, od starinaca.
Să fiț marturiie	Da budete svedoci
Ca cum l-am dăspărțît	Kako smo ga odvojili
Dă toț aî morț	Od svih mrtvih
Și dă aî vij. ²⁴	I od živih.
Dă fraț, dă surorl,	15 Od braće, od sestara,
Dă cejcă, dă matușoŋ.	Od tetki, od tetkica.

¹⁴ Simbolika broja *tri* došla je do izražaja u narodnim bajanjima, jer se po pravilu bjanje izvodi svaki put po *tri puta*. Više o tome vidi: Љубинко Раденковић, *Симболика света у народној магији јужних Словена*, Ниш - Просвета и Београд - Балканолошки институт САНУ, 1996, str. 333-336.

¹⁵ Reč nastala od slovenskog *vrh*.

¹⁶ Reč nastala od rumunskog *bot* “vrh”.

¹⁷ U doslovnom prevodu “na raskršće”, a doslovan prevod prethodnih reči *intră drumuri* “između puteva” još jasnije govori da se radi o dva puta koja se spajaju u jedan i čine tzv. *ipsilon raskrsnicu*. O tzv. *ipsilon raskrsnici* govori u svojoj knjizi Sreten Petrović, *Mitologija raskršća*, Prosveta, Niš, 1993.

¹⁸ Reč *la rasarit* u doslovnom prevodu “na izlasku (sunca)”, odnosno “na istoku”.

¹⁹ Reč *la zavîrñit* u doslovnom prevodu “ka zavrnuću (sunca)”, odnosno “na zapadu”.

²⁰ Reč *la scapatat* u doslovnom prevodu “ka zalasku (sunca)”, odnosno “na zapadu”, a pri tom misli na jug.

²¹ Reč *la namñaz* u doslovnom prevodu “u podne”, a pri tom misli na sever.

²² Славољуб Гацковић, *Путеви истине* : полемика о вредности једног научног рада, Зајечар, Матична библиотека “Светозар Марковић”, 1999, str. 117-126.

²³ Reč *cejcă* “tetka” slovenskog je porekla, a reč *matușoŋ* < *matușe* “tetka” romanskog je porekla.

²⁴ Stihovi *Dă toț aî morț | Și dă aî vij* “Od svih mrtvih | I od živih.”

Să fije dăspărțit Și pră asta lume Și pră aia [lume]. Cînd aăsta mașeșe mășa Și-n va patru drumurî ²⁵ Să va prînda, Și florî va-nflori, Și rod va rodi, Și cu vîru va mășura, ²⁶ Și-ntră drumurî va măî sta, ²⁷ Atunș va fi înđîvat Și lunaćic cu parinț, ²⁸ Cu parinț batrîn, Cu copiî miș, Cu qamiñ marî, Cu fraț, cu surorî, Cu ćeike, cu matușoñ, Cu ćinerî, cu batrîn. Sqare frațîqare S-fi marturiqe Ca cum l-am dăspărțit Cu sînta maică Simbătă ²⁹ , Sînta maică Marț ³⁰ Și sînta maică Joi ³¹ .	Da bude odvojen I na ovom svetu 20 I na onom [svetu]. Kada ovaj glog gloginje rodi I na krstoputini Se bude primio, I pupoljci mu budu procvetali, 25 I rod bude rodio, I vrhom bude merio, I na raskršću bude još postojao, Tada će biti jednodanćić I jednomesećić s roditeljima, 30 Sa roditeljima starim, Sa decom malom, Sa ljudima odraslim, Sa braćom, sa sestrama, Sa tetkama, sa tetkicama, 35 Sa mladima, sa starima. Sunce brate, Da budeš svedok Kako sam ga odvojila Sa svetom majkom Subotom, 40 Svetom majkom Utorkom I svetom majkom Četvrtkom.
--	--

KOMENTAR

²⁵ U doslovnom prevodu "četiri puta" koje možemo prevesti "krstoputina" pozajmivši reč iz prizrensko-timočkog govora.

²⁶ Stih *Și cu vîru va mășura* "I vrhom bude merio" govori o verovanju Vlaha da se na glog, u ovom slučaju, gleda kao na samo božanstvo koje meri ili "vaga" dela ljudska na zemlji, jer se, kao što se podrazumeva u čoveka vlaške kulture, njegov vrh nalazi na nebu među sebi ravnim bogovima. To se podrazumeva ukoliko glog uspe da se na *krstoputini primi, procveta, gloginje rodi i tu održi*.

²⁷ Stih *Și-ntră drumurî va măî sta* u doslovnom prevodu glasi "I između puteva bude bio". Misli se na ona dva puta koja se spajaju u jedan i čine tzv. *ipsilon raskrsnicu*.

²⁸ Misli se pritom na samrtnika da više neće moći da bude jednodanćić i jednomesećić s roditeljima iako je možda rođen istoga dana ili istoga meseca itd.

²⁹ Reč *Simbătă* f. "subota" potiče od hebrejske reči *sabatum* "verski praznik Jevreja".

³⁰ Reč *Marț(a)* f. "utorak" potiče od rimskog imena boga *Marsa*.

³¹ Reč *Joi(a)* f. "četvrtak" potiče od rimskog imena boga *Jovisa (Jupitera)*.

Ritualna praksa bajalnice u kultu mrtvih obuhvata odgovarajuće ponašanje, ustaljene načine izvođenja bajalničkog postupka, kako verbalnog tako i neverbalnog dela i odvija se najčešće u kući samrtnika ili pokojnika, nad grobom pokojnika ili na raskršću.

Bajalnice po pravilu izgovaraju basme šaputanjem uz određene pokrete ruku s prethodno pripremljenim materijalima, odnosno s nenačetom izvorskom vodom, slavskom svećom, smiljem ili bosiljem itd., za ovu priliku sedeći na tro-nošcu ili krećući se u suprotnom pravcu od kretanja sunca. Potom se ponešto od onoga čime se bajalo da samrtniku da popije, da pojede itd. ili se baca na grob pokojnika ili na raskršćima, koja se nalaze na putu do groblja, i to na sve četiri strane sveta.

Jedan od mnogih magijskih postupaka u basmi “za odvajanje” samrtnika od pokojnih i živih rođaka je i **merenje** samrtnika, koje i u drevnim indoevropskim predstavama o lečenju i oslobađanju od zlih demona predstavlja njihov sinonim, “o čemu svedoče i ove paralele: lat. *medeor* ‘lečim’, ‘vračam’, ‘isceljujem’, *medicus* ‘lekar’, avest. *vi-mad* ‘vračar, iscelitelj’, st.isl. *mjotudr* ‘sudbina’, *masti-* ‘merenje’, got. *mitan*, st.eng. *metan*, st.v.nem. *mezzan* ‘meriti’, itd.”³²

Od materijala za **merenje** najčešće se koristi vuneni konac crvene boje (*fir ruošu dā linā* - I1, II2). Njime su navedene biljke, divizma (*fluorī marī* - I1), bosiljak (*busuȳoc* - I1, II1, II2, III1, IV1.2, VI1.1, VII1.3) i smilje (*simiñic* - I1, II1), kao i grane cera (*šeroñ - tri crenže, tri bruš, noo vīrurj* - I1, II2, IV1.2, V1) ili gloga (*mašeš* - I1), vezivane u jedan struk, kojim se mešala nenačeta izvorska voda u tikvi uz izgovaranje basme. Konac se nakon izgovaranja basme uz određeni magijski postupak, pored ostalih elemenata (nož, čekić, tri grane cera ili gloga, bosiljak, smilje i divizma), iskida na četiri dela i baca na nekom raskršću ka istoku, zapadu, severu i jugu. Pored kidanja konca i mrvljenja bosiljka i smilja, lomile su se sve tri grane cera ili gloga, koje su prethodno bile rasečene nožem (*cufīt - brišag* - I1, II2, III1; IV1.2, V1) i čekićem (*šocan* - I1) po dužini, kroz koje bi se samrtnik **provlačio** tri puta. To ritualno **provlačenje** kroz grane cera ili gloga, koje su na krajevima nerasečene, govori o prividnom oslobađanju samrtnika opasnog uticaja demonskih sila, koje su uzrok samrtnikove bolesti, što ujedno predstavlja i simboličku **granicu** ljudskog ovostranog i neljudskog onostranog sveta. Samrtnik se doista, kako se to u narodu kaže, nalazi jednom nogom u grobu (rum^o. *al će je pe mȳarće je cu un pičor in grȳapā*) pa su **merenje** i **provlačenje**, koje smo naveli, vidovi uklanjanja suprotnosti na relaciji čovek – demon. U ovom magijskom postupku koji služi “za odvajanje” samrtnika od njegovih bližnjih, koji su rođeni u istom danu, nedelji ili mesecu, primećujemo da se jedino divizma nipošto ne lomi, jer bi to značilo da se odvaja ne-

³² Љубинко Раденковић, *Народна бајања код јужних Словена*, Просвета, Балканолошки институт САНУ, Београд, 1996, str. 85.

što što je, razume se, samo po sebi neodvojivo, odnosno da se nasilno odvaja dualni teonim “Nebo i Zemlja”, koji se nalazi u semantici imena ove biljke³³.

Kao *granica* između ovostranog i onostranog kod južnih Slovena u navedenom postupku *provlačenja*, a u lečenju od raznorodnih bolesti (*padavica, dalak, veliki kašalj, čir, groznica* itd.) pored navedenog, najčešće, može biti od koristi *rascepljena vrba, rascepljen gorun, rascepljena bukva, rascepljena lipa, savijena grana trešnje, orah, venac vinove loze, loza, šipak, žila drena, koren “rasovate” kruške, savijeni gabar, ivanjski venac, obruč cveća* itd.³⁴

Nenačeta voda koja se koristi ima pored funkcije *očišćenja* i simboličku funkciju *prostornog razdvajanja*, odnosno, shvata se kao *granica* koja razdvaja ljudski od neljudskog sveta. Ona je, kako vidimo u našem primeru, shvatana i kao elemenat *podzemnog sveta*, odakle dolaze nečastive sile, gde ih, najčešće, bajalnica i vraća, a, pored toga se, ne slučajno, ona nalazi u tikvi koja, u zavisnosti od svog životnog prostora koji zauzima, takođe simbolizuje *podzemni svet*, poput *gljiva i krtolastih biljaka*, za razliku od one tri grančice cera ili glo-

³³ Navedeni slovenski fitonim *divizma, divizna, divina* i slično kao i dač. διέσεμα = *diezema (*Verbascum SP.*) može se raščlaniti na dve tračke lekseme sa relativno pouzdanim etimologijama. Naime, početni element reči *die-zema nedvosmisleno se vezuje za osnovu *Di-, Dia-, Diu*, asibilovano *Zi-* itd., kao prvi član mnogih tračkih antroponima, koji Tomašek i Dečev jednostavno poistovećuju sa teonimom Ζεύς u grčkim teofornim imenima na Διο-, Διος-, Δι- i tome slično. Da je ova identifikacija sasvim ispravna, potvrđuju iz prajezika nasleđeni spojevi, kao npr. trač. Δια-ζενις ~ grč. Διο-γένης ~ stind. *Deva-ja-* ~ gal. *Divo-genus*. Na osnovu navedenih antroponima pretpostavlja se trački teonim ekvivalentan grčkom Ζεύς, Διός, staroindijskom *Dyáuḥ, dyvāḥ*, čiji bi nominativ glasio **Dis, *Zis*, sa najbližom analogijom imenu Zevsa Δίς, *Zis* kod ilirskih Mesapa i srodnom imenu nebeskog boga, čiji se završni element složenog teonima (Γε)βελέιζις dâ identifikovati u jeziku Geta, plemena bliskog Dačanima. Osnova ovog ilirskog i trako-dačkog teonima stoji, van svake sumnje, u vezi s indoevropskim imenom nebeskog boga *Djēus, Dīuós (-és)*. Dakle, početni elemenat dačkog fitonima *die-zema tumači se kao “nebo”, odnosno kao “bog Neba” te se, prema tome, i prvi elemenat u slovenskom fitonimu *divi-zma može jedino protumačiti dualnim oblikom iz “protoslovenske” imenice **dju-/div*, koji je glasio *dīvi > *dvī “božanstvo neba”. Završni član dačkog fitonima *die-zema* i slovenskog *divi-zma* vezuje se sa imenom tračke boginje zemlje Σεμέλη, koja je potvrđena još u Ilijadi, čije je σ- rana grčka predaja tračkog z-, (up. frigijsku reč ζεμελέν “rob” i ζεμελως “ljudi”). Prema tome slovensko -zma nastaje prema dačkom -zema, a oboje bi bilo od indoevropskog *(dh)ǵh^om-ā “zemlja”. Po mišljenju A. Lome, semantika dačkog fitonima *die-zema i slovenskog *dvī-zma prvobitno je morala biti složen dualni teonim “Nebo i Zemlja”, čiji spoj donosi plodnost poljima, a po našem ubeđenju, i mladencima, a u kultu mrtvih, kod Vlaha severoistočne Srbije, i život samrtniku (O etimologiji lekseme *divizma* vidi: A. Loma, *Dalje od reči : Rekonstrukcija prajezičkih leksemskih spojeva kao perspektiva slovenske i indoevropske etimologije*, Južnoslovenski filolog, LI, Beograd, 1995, str. 31-43; С. Гацовић, *Превентивно призивање дуалног теонима Неба и Земље употребом дивизме у кађењу свадбене трпезе Влаха североисточне Србије* /16. 09. 1999. године, VI научни скуп “Историја здравствене културе Тимочке крајине”, За здравље : из историје народне медицине и здравствене културе : VI научни скуп, Рајачке пивнице 1999, Зајечар, 2000, str. 275-286).

³⁴ Љубинко Раденковић, *Народна бајања код јужних Словена*, Просвета, Балканолошки институт САНУ, Београд, 1996, str. 79-80.

ga, koje bajalnica koristi, a predstavljaju *nebeski* ili *svet bogova*. Da su *voda* i *ti-kva* elementi koji predstavljaju podzemni svet, potvrđuje i to da se, u procesu bakanja, oba elementa nalaze u levoj ruci bajalnice, a leva strana je strana zlih sila i demona koji obitavaju u sveri htoničnog.

Da su *tri grančice gloga* shvaćene kao elemenat *nebeskog* ili *sveta bogova*, možemo zaključiti i po tome što je glog “najmoćniji apotropajon protiv vampira (i veštica), i zlih demona (npr. bolesti) uopšte, ma u kom se obliku javljali”³⁵, a da tri grančice cera pripadaju, takođe, svetu bogova, navešćemo “običaj u nekim krajevima da o Svetom Ignjatu [ili na Badnji dan] polaženik donese u kuću c.[erovu] grančicu, i ulazeći s njom pita ukućane *da li slave mladoga Boga*”³⁶. Važan je i momenat da se cerove ili glogove grančice nalaze u desnoj ruci bajalnice, a desna strana je strana dobrih sila i bogova koji obitavaju u sferi solarnog.

Šta je sa smiljem i bosiljem, šta ove biljke treba da predstavljaju? O smilju je dovoljno reći da se u semantici imena ove biljke podrazumeva *podzemni svet*, odnosno naziv *smilje* označava “(vrlo) prijatno mesto”, što predstavlja “eufemizam za mesto gde borave mrtvi”.³⁷ Bosilje je malo teže objasniti, ali i

³⁵ Веселин Чајканови, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београ, СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон М.А.М, 1994, стр. 65.

³⁶ Исто, стр. 209.

³⁷ Име цвета *smilje* (*Helichrysum arenarium* L.) izražava predstavu o besmrtnosti. Na francuskom jeziku reč *immortel*, *-le* (< *im* “bez” + *mort* “smrt” + *elle* “-nik”) 1. a. “neumrlji, besmrtnan, večan; 2. m. besmrtnik; 3. f. bot. neven (*immortelle-de-neige* ili *immortelle des neiges* - runolist) je pozajmljena u engleski (*immortal* “neumrlji, besmrtnan, večan, neprolazan; besmrtnik; božanstvo; *immortelle* “smilje”), nemački (*Ewigkeitsblume* “večni cvet” < *Ewigkeit* “večnost” + *blume* “cvet”) i ruski jezik (*bessmertnik* “Rastenie nazvano tak za dolgoju sohrannost’ list’ev i cvetov”). Pored priče zabeležene u Kućajni u kojoj se pominje devojka *Smiljana* koja bere *smilje* (М. Милојевић, *У таму благо. Легенде из наших крајева*, Београд, 1974, 42 i dalje), u jednoj priči iz Bosne *Smiljana* je име највише planine na svetu, gde stanuju sveci (Српски етнографски зборник 32, 1925, 280), sa којом valja uporediti srpski naziv srpske planine *Neven*, gde sunce svake večeri zalazi (Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме I*, Лајпциг, 1841, 304°). Prema Јанковићу (Ненад Ђ. Јанковић, *Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба*, Београд /СЕЗБ 43/, 1951, 36), који такође наводи епску песму коју је Вук зabeлежио, ова планина би требало да представља место на крајњем западу где одлазе душе после смрти. Позната је, u legendama из Македоније, напуштена, неприступачна планина, где неке птице, свраке или ждралови, одлазе преко лета и скупљају *smilje* за vile (Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, у редакцији В.Ј. Ђурића, Београд, 1985, 219), а vilama је сигурно потребно *smilje* зато што им оно даје вечну младост и лепоту (Павле Софрић Нишевланин, *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба*, Београд, 1990, 200-204: pretpostavlja vilinsku prirodu *Smiljane*). U Srba *smilje* igra veoma važnu ulogu u ljubavnim napicima zbog etimološke magije, jer njegovo ime podseća na glagol *smiliti se* (slov. *miľ* “prijatan”), a pravo značenje ovog fitonima izgleda da pokazuje latvijska reč *smeils* “oštar” (Fr. Bezlaј, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, III, Ljubljana, 1995, 271), mada se s druge strane име mitološke planine *Smiljana* može uporediti sa staroindijskim (*Su*)*meru*. Oba ova imena se mogu svesti na ie. *(*Su*)*meil-*, možda “(vrlo) prijatno mesto”, što predstavlja “eufemizam za mesto gde borave mrtvi” (O etimologiji lekseme *smilje* vidi: A. Loma, *Interpretationes Slavicae: Some Early Mythological*

ono, u zavisnosti od svog životnog prostora koji zauzima, takođe, simbolizuje *podzemni svet*. Bosiljak ima važno mesto u kultu mrtvih, verovatno kao apotropејon. Čoveku kada izdahne, меће се u ruke bosiljak. Pored ostalog cveća koje donose žene na mrtvački odar, mora biti i bosiljak. Njime se kiti trpeza o zadušnoj suboti i prilikom “puštanja vode” o Velikom četvrtku. Bosiljkom se kadi sve što se, u ime žrtve, prinosi, a pred kraj svadbe svatovi, što je posle trodnevnog boravljenja u sredini duša predaka, koje o svadbi (svadba pripada vremenu haosa³⁸) nevidljivo uzimaju učešća, razumljivo. O Duhovima kite se krstovi po grobovima, a o zadušnicama меће се u reku, za pokojnika, kao što se i o svadbi baca u reku. Bosiljka ima na svim žrtvenim kolačima koji se daju o svadbi, zadušnicama, slavi, Novoj godini, Božiću, Đurđevdanu, Mladencima (dan zmiја, odnosno duša, i ima ih 40, a to je mrtvački broj) itd., precima ili htoničnim demonima uopšte. Bosiljka ima i u velikoj kapi koja se zove *smiljevac* i koju mlada nosi 40 dana posle venčanja. Kupa se porodilja posle porođaja i novorođenče za vreme prvih 40 dana, odnosno u vreme nekrštenih dana. Gde god da se koristi, bosiljak pripada silama onostranog sveta i zato se koristi u svakoj prilici, jer na njega demoni i sile mraka ne idu baš zato što i sam pripada sferi onostranog, donjeg sveta.³⁹

Pored navedenih elemenata bajalnica prilikom bajanja “za odvajanje” samrtnika sa živima i neživima priziva sebi svedoke, i to: sunce, nazivajući ga bratom, koji se nalazi u sveri solarnog, i mesec, koga naziva sestrom, koji se nalazi u sferi lunarnog, odnosno bajalnica priziva svetlo i tamu, svet bogova i svet demonа.

U tzv. “narodnoj nedelji” kod Slovena, po mišljenju B. A. Uspenskog, parni i srećni dani su *utorak, četvrtak i subota*.⁴⁰ Pošto je bajanje više ženska nego muška delatnost, “ono je pod patronatom ženskih božanstava koja se mogu

---

Glosses, Studia mythologica Slavica 1, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje, Ljubljana, Slovenija и Università degli studi di Pisa, Dipartimento di linguistica, Già istituto di lingua e letteratura russa, Pisa, Italia, 1998).

³⁸ С. Гацовић, *Превентивно призивање дуалног теонима Неба и Земље употребом дивизме у кађењу свадбене трпезе Влаха североисточне Србије* /16. 09. 1999. године, VI научни скуп “Историја здравствене културе Тимочке крајине”, За здравље : из историје народне медицине и здравствене културе : VI научни скуп, Рајачке пивнице 1999, Зајечар, 2000, str. 283.

³⁹ Vidi o bosiljku: Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, у редакцији В. Ј. Ђурића, Београд, 1985, str. 36-43.

⁴⁰ Б. А. Успенский, *К символике времени у славян: “чистые” и “нечистые” дни недели*, *Finitis duodecim custris*, Сборник статей к 60-летию проф. Ю. М. Лотмана, Таллин, 1982, str. 70-75.

prikazati i kao personifikovani dani”⁴¹ kao u našem primeru basme: *Sveta majka Utorka*⁴², *Sveta majka Četvrtka*⁴³ i *Sveta majka Subota*⁴⁴.

Zato su, valjda, saradnici bajalnice u navedenom poslu personifikovani dani, prvo, jer ona sama to ne bi mogla da uradi, a drugo, jer se inače utorkom, četvrtkom i subotom baje basma “za odvajanje” samrtnika od njegovih bližnjih. U ovakvim prilikama najčešće se poziva *Sveta majka Marija velika* ili *mala*, ređe *Isus Hristos*, a još ređe *Gospod Bog*, što je, svakako, došlo uticajem hrišćanstva. *Sveta majka Utorka* i *Četvrtka* su relikti starijih religijskih sistema. Naime, naziv *Sveta majka Utorka* je nastao od imena drugog dana u nedelji, koji se na rumunskom naziva *marȑ(a)*, a koji, po svoj prilici, nastaje od latinskog imena boga *Marsa* (Mars)⁴⁵. Naziv *Sveta majka Četvrtka* bi, po istoj logici, nastao od imena četvrtog dana u nedelji, koji se na rumunskom naziva *joȑ(a)*, a koji, po svoj prilici, nastaje od latinskog imena boga *Jovisa*, tj. *Jupitera* (Iuppiter)⁴⁶. Naziv *Sveta majka Subota* nastao je od imena židovskog praznika *sabatum*, koji je dopro u ove krajeve prihvatanjem hrišćanstva.

Vidimo, dakle, da se u kultu mrtvih među Vlasima severoistočne Srbije nalazi čitav splet komplikovanih radnji, bakanja, vraćanja i dr. i da je u nizu mnoštva prikupljenog materijala ovo samo jedan segment naših budućih sveobuhvatnih istraživanja u ovom pravcu.

⁴¹ Љубинко Раденковић, *Народна бајања код јужних Словена*, Београд, Просвета и Балканолошки институт САНУ, 1996, стр. 168.

⁴² На пример: “Конкретно, врло често се споминје да су многа бајања везана за *utorak*, али се *pri tom каже* ‘уочи среде’.” или “Уочи *mlade среде* у *Resavi* су два брата близанца обораваала село од чуме.” или “Сматра се да су деца рођена у *utorak* без среће и баксузи.” итд. (Види о томе литературу у књизи: Љубинко Раденковић, *Народна бајања код јужних Словена*, Београд, Просвета и Балканолошки институт САНУ, 1996, стр. 167-174.)

⁴³ На пример: “*Četvrtak* се сматра срећним за све послове који доносе богатство, родност и плодност управо зато јер носи htonско обележје.” итд. (Види о томе литературу у књизи: Љубинко Раденковић, *Isto*).

⁴⁴ На пример: “По народном веровању из *Homolja*, *čumu* је родила *sveta Subota*, па зато она не напада људе рођене тог дана, такозване ‘subotnjake’;...” или “У околини *Maleševa*, да би пристао падати град, жене су износиле sito на кућни праг, moleћи *Belu Subotu*, ‘gradovu’ сестру, да одведе oblak у пусту гору.” или “*Subota* се сматра и ‘mrtvačkim’ даном и често се везује за демонску силу.” итд. (Види о томе литературу у књизи: Љубинко Раденковић, *Isto*).

⁴⁵ “Поштован је од давнина у целој Италији, и то под разним именима: *Mavors* – код *Latina*, *Marmers* – код *Oska* и *Sabinjana*, *Marisl* – код *Etruraca*, *Maurte* – у *Tuskulu*, и *Marmar* или *Marmor* – у песми свећеничког реда *arvalske браће*.” Види: Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић-Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, друго издање, Београд, СКЗ, 1987, стр. 245.

⁴⁶ “*Prastaro* итаљско божањство неба, времена и мунја, врховни бог римског пантеона.” Види: *Isto*, стр. 183.